

BÖRRUMS KYRKOGÅRD

Kulturhistorisk kyrkogårdsinventering

*Sankt Anna församling
Söderköpings kommun
Linköpings stift
Östergötlands län
2006*

ÖSTERGÖTLANDS LÄNSMUSEUM

Raoul Wallenbergs plats • Box 232 • 581 02 Linköping • Tel 013-23 03 00 • Fax 013-14 05 62
info@ostergotlandslansmuseum.se • www.ostergotlandslansmuseum.se

BÖRRUMS KYRKOÅRD

Kulturhistorisk kyrkogårdsinventering

Sankt Anna församling

Söderköping kommun

Linköpings stift

Östergötlands län

Innehåll

Inledning	2
Bakgrund	2
Syfte	2
Kulturminneslagen och begravningslagen	2
Kulturhistorisk bedömning	3
Inventeringens uppläggning och rapport	3
Översiktskarta	4
Börums kyrkogård	4
Kyrkogårdens omgivning	4
Börums kyrka	5
Kyrkogårdens historik	5
Översiktlig beskrivning av vegetation mm – Karta	7
Beskrivning av kyrkogården	8
Källor	13
Exempel på gravvårdar med kulturhistoriskt intresse	14
Förklaring till exempellistan	14
Utvärderingskarta	15
Bilagor	
Exempellista	
Fotografier	

INLEDNING

Bakgrund

Ur kulturhistorisk synpunkt är kyrkogårdar och begravningsplatser bärare av en stor mängd information och de här platserna ger anledning till frågor av olika slag. Vad är typiskt för våra kyrkogårdar när det gäller vegetation, omgärdningar, gångar, gravvårdar m m och finns det några regionala skillnader? Vad har varit gängse bruk under olika tider och vad kan vi få för historisk information bara av att gå på en kyrkogård? Med utgångspunkt i behovet av att förbättra kunskapen om våra kyrkogårdar och begravningsplatser genomförs en stiftsövergripande kulturhistorisk inventering.

På uppdrag av Linköpings stift utför Östergötlands länsmuseum inventeringen av kyrkogårdar/begravningsplatser inom den del av stiftet som ligger inom Östergötlands län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och påbörjades under år 2002. Projektet beräknas vara avslutat vid utgången av år 2006. Inventeringen berör de till Svenska kyrkan hörande kyrkogårdarna/begravningsplatserna som omfattas av kulturminneslagen. Lagen gäller de begravningsplatser som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Denna rapport utgör en delrapport i inventeringen vars resultat kommer att sammanställas och analyseras i en stiftsövergripande rapport.

Syfte

De stiftsövergripande inventeringarnas syfte är:

- att lyfta fram och öka förståelsen för kyrkogårdarnas och begravningsplatsernas kulturvärden och att främja kontakterna mellan kyrkan och kulturmiljövården
- att ge ett underlag för församlingarnas/samfälligheternas planering och förvaltning av kyrkogårdarna/begravningsplatserna och ett underlag för vård- och underhållsplaner
- att sammanställa ett enhetligt och tillgängligt kunskapsunderlag med beskrivning av och historik för den enskilda kyrkogården/begravningsplatsen samt en bedömning av de kulturhistoriska värdena. Inventeringen blir samtidigt en samlad dokumentation och överblick av kyrkogårdar/begravningsplatser i stiftet från 2000-talets första decennium.
- att ge ett underlag för handläggning av kyrkoantikvariska ärenden och för bedömning av var det är särskilt viktigt att stödja insatser med kyrkoantikvarisk ersättning.

Kulturminneslagen och begravningslagen

Enligt Lag om kulturminnen m.m. (SFS 1988:950) skall Svenska kyrkans *kyrkobyggnader, kyrkotomter och begravningsplatser* vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. Tillstånd måste sökas hos länsstyrelsen för att göra väsentliga förändringar på kyrkogården. (Se vidare i bilaga om Kulturminneslagen.) Begravningslagen (SFS 1990:1144) säger att en gravvård ägs av den som betalar gravrättsavgiften. När gravrätten upphör har ägaren rätt till gravvården. Om gravrättsinnehavaren inte vill gör anspråk på gravvården inom 6 månader tillfaller gravvården upplåtaren, alltså församlingen. Vidare säger lagen: "Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av annat skäl bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på platsen. Om

gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats”.

Kulturhistorisk bedömning

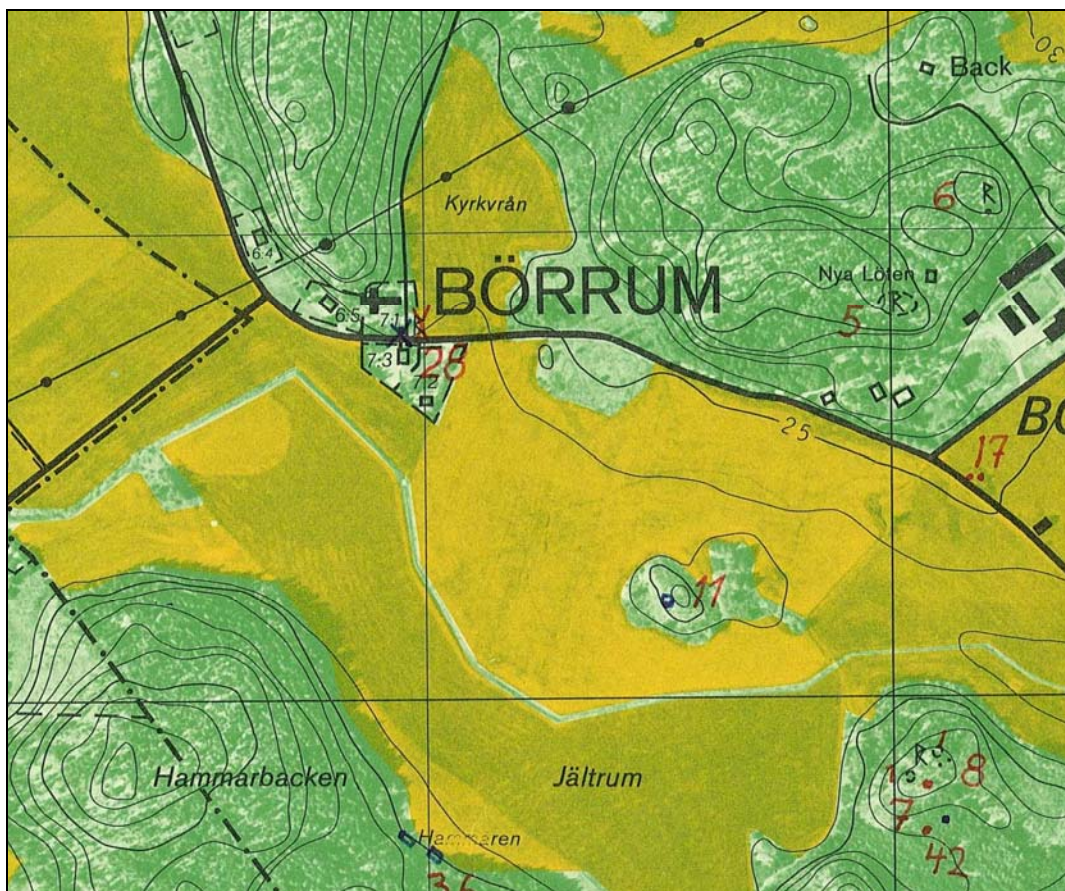
Alla gravvårdar bär på sin historia och kan berätta om en person, om en familj, om stilhistoria och om begravningsstraditioner. I rapporten anges exempel på typer av gravvårdar som utifrån olika grunder bedöms som kulturhistoriskt värdefulla. Generellt gäller att ålderdomliga gravvårdar från tiden fram till 1850 bör föras in i kyrkans inventarieförteckning. Detta gäller även gravstaket och gravvårdar i gjutjärn och smidesjärn liksom äldre vårdar av trä. Många andra gravstenar har också ett kulturhistoriskt värde som kan kopplas till gravvårdens utförande, t ex material och konstnärlig utformning eller ett lokal/personhistoriskt värde. Inventeringen omfattar i första hand enbart gravvårdar ute på kyrkogården. I flera kyrkor finns det dock gravvårdar som förvaras i kyrkan eller i lokal i anslutning till kyrkan. Ofta har dessa ett stort kulturhistorisk värde och bör tas med i kyrkans inventarieförteckning.

Den kulturhistoriska bedömningen görs utifrån principer som tagits fram av och fortlöpande diskuteras med representanter för Linköpings stift, länsstyrelserna i Kalmar, Östergötland och Jönköping samt länsmuseumerna i Jönköpings och Kalmar län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till dels varje enskild kyrkogårds egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkogårdar i stiftet och i övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning och rapport

Rapporten består av en historik över kyrkogården samt en beskrivning i ord och bild av kyrkogården som helhet och de olika kvarteren/områdena. En kulturhistorisk bedömning görs av varje kvarter/område samt över kyrkogården i dess helhet. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gåtts igenom har främst varit länsmuseumets topografiska arkiv och Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygds litteratur. I viss mån har lantmäteriets handlingar och kartor nyttjats. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkogårdens utveckling. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav ett antal bilder presenteras i rapporten. Delar av inventeringsmaterialet görs tillgängligt via Kulturmiljövårdens bebyggelseregister, ett informationssystem som förvaltas av Riksantikvarieämbetet (www.raa.se).

Fältarbete och rapport har utförts av antikvarie Johan Back, Östergötlands länsmuseum 2006. Rapporten finns tillgänglig på Linköpings stift, Länsstyrelsen i Östergötlands län, Östergötlands länsmuseum samt på respektive kyrklig samfällighet.

Utsnitt ur ekonomiska kartans blad 086 39, Börrum 1979. RAÄ 28 milstolpe. Vid 1946 års inventering var stolpen löst uppsatt i kyrkogårdsmuren. Milstolpen som hade inskriptionen $\frac{1}{4}$ Mil är idag förkommen.

BÖRRUMS KYRKOÅRD

Kyrkan med omgivande kyrkogård ligger ca 25 km sydöst om Söderköping, en mil öster om Ringarum och två mil norr om Valdemarsvik. Kyrkogården har en rektangulär planform i nord/sydlig riktning. Kyrkan ligger på kyrkogårdens norra del och kyrkans långhus är orienterat i öst/väst.

Kyrkogårdens omgivning

Kyrkan är belägen i en dalgång i socknens centrala del, placerad i en söderslutning. På den södra sidan om vägen ligger den fd kyrkskolan som blev hitflyttad från Petängen på 1870-talet. Den är uppförd med timmerstomme, fasader av gul spritputs, och tegelklätt sadeltak. Skolan blev nedlagd 1961 och används nu som bygdegård. I närheten ligger den fd lärarbostaden, en träbyggnad från 1928 med fasader av gul locklistpanel, och tegelklätt sadeltak med avvalmade gavelspetsar. Väster om kyrkan ligger ett fd ålderdomshem, troligen från 1800-talet, nu ombyggt till privatbostad.

Utsnitt ur häradsekonomska kartan 1868-1877.

Börrums kyrka

Börrums socken bildades 1718 som annex till Mogata under namnet S:t Peders socken. Samma år byggdes kyrkan på den plats som hade använts som begravningsplats sedan 1670-talet. Kyrkan hade föregåtts av ett gudstjänstrum på Börrums säteri. Kyrkan har en rektangulär planform med rakslutet kor, sakristia i norr och vapenhus i väster. Torn saknas. Stommen är av timmer, fasaderna är vitputsade, täckta av ett tegelklätt sadeltak. Huvudingången är via vapenhuset i väster och en ingång finns även mitt på södra sidan. Interiören karaktäriseras av de symmetriskt placerade rundbågiga fönstren, det tunnvälvda trätaket, de slutna bänkkvarteren, korets glasmålningar och interiörens blå färgsättning. De renoveringar som utfördes under 1800-talets första hälft samt 1920 har i hög grad präglat kyrkans gestaltning. Intill kyrkan finns en klockstapel från 1726 och ett gravkor från 1752.

Kyrkogårdens historik

Uppgifter om kyrkogårdens historik har i huvudsak hämtats från Östergötlands läns museums topografiska arkiv och bibliotek. Uppgifter om äldre lantmäterikartor är hämtade från Lantmäteriets websida.

Platsen som Börrums kyrka står på skänktes 1677 av ägarinnan av Börrums gård fru Vendela Rosenhjelm som begravningsplats. Att platsen användes som begravningsplats innan kyrkan kom till platsen visar den mängd av fynd som gjorts av likkistor och ben vid markarbeten inne i kyrkan som byggdes 1718. Klockstapeln i trä byggdes 1726. Öster om kyrkan ligger ett gravkor byggt 1752 för att hysa assessorn och brukspatronen Gustav Adolf Forss och hans maka Vendela Rosenhielm på Börrums gård. 1752 byggdes en ny bogårdsmur i sten. Bogårdsmuren var tidigare av stockar.

Studier av fotografier visar att under 1940-talet är stora delar av kyrkogården utan gravstenar. Fler gravvårdar har tillkommit under 1950-talet.

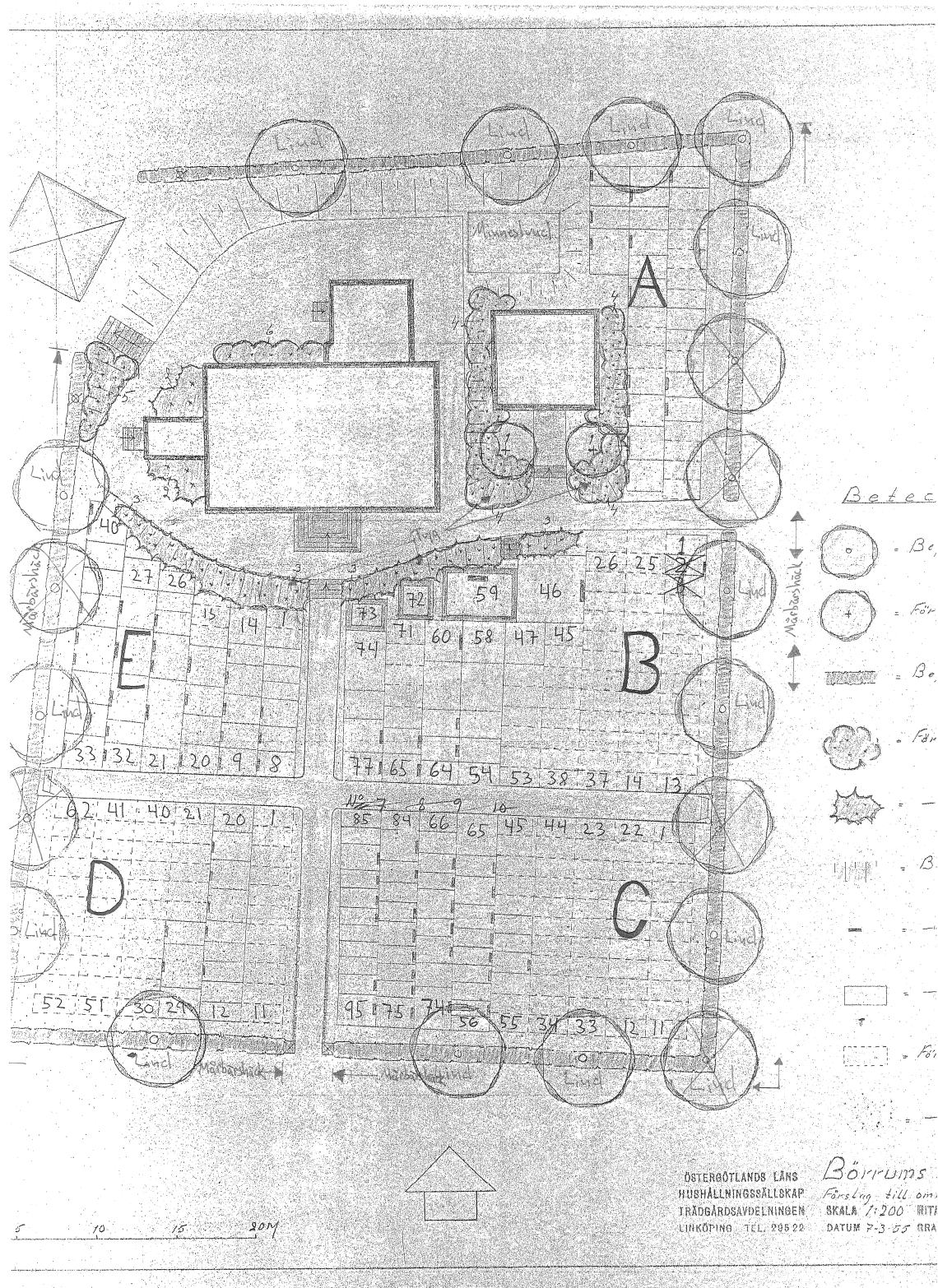

Foto 1940. Foto i Östergötlands länsmuseums samlingar.

Foto 1954. Foto i Östergötlands länsmuseums samlingar.

Översiktlig beskrivning vegetation mm - Karta

BESKRIVNING AV KYRKOGRÅRDEN

Kyrkogården saknar kvartersindelning. I rapporten beskrivs kyrkogården som ett kvarter. För att underlätta redovisningen av kulturhistoriska värden har kyrkogården delats in i fem områden: A-E för att förtydliga var på kyrkogården eventuella kulturhistoriska värden finns.

Allmän karaktär

Börrums kyrkogård är en liten kyrkogård som ligger i en söderslutning. Kyrkogården omgärdas av en mur, måbärshäck och en trädkrans av lindar. På kyrkogården finns enstaka större gravplatser med omgärdning av smidesjärn och stenram. Till viss del finns delar av den sk allmänna linjen kvar. Väster om kyrkan står en rödfärgad klockstapel från 1726 och öster om kyrkan står ett gravkor från 1752.

Omgärdning

Väster; stödmur, muren är bitvis fogad med cementhaltigt bruk. I det sydvästra hörnet har muren en höjd av ca 0,4 m. Murens höjd sänks gradvis ju längre åt norr den löper för att helt försvinna, detta delvis på grund utav den omkringliggande markens karaktär. Muren består av obearbetade, råhuggna och kluvna stenblock.

Norr; strax norr om kyrkan stiger marken kraftigt åt norr. Här finns ingen kyrkogårdsmur.

Öster; stödmur, muren är bitvis fogad med cementhaltigt bruk. I det sydöstra hörnet har muren en höjd av ca 0,4 m. Murens höjd sänks gradvis ju längre åt norr den löper för att helt försvinna, detta delvis på grund utav den omkringliggande markens karaktär. Muren består av obearbetade, råhuggna och kluvna stenblock.

Söder; stödmur, muren är bitvis fogad med cementhaltigt bruk. Muren har en höjd av ca 0,4 m. Muren består av obearbetade, råhuggna och kluvna stenblock.

Del av södra kyrkogårdsmuren.

Del av västra kyrkogårdsmuren.

Ingångar

Söder; grindstolparna är kvadratiska i genomskärning. Stolptopparna är pyramidformade och täckta med plåt. Avslutningen förstärks utav en kraftig listdragning. Stolparna är slätputsade med en spritputsad dekor. Grindstolparna har sättnings- och putsskador. Grindar saknas.

Grindstolpar i söder.

Vegetation

Väster: tre lindar utgör trädkrans. En häck utav måbär växer längs med kyrkogårdens utbredning.

Norr: tre lindar utgör trädkrans. En häck utav måbär växer längs med kyrkogårdens utbredning. Utanför trädkransen växer diverse träd.

Öster: fem lindar utgör trädkrans. En häck utav måbär växer längs med kyrkogårdens utbredning.

Söder: tre lindar utgör trädkrans. En häck utav måbär växer längs med kyrkogårdens utbredning.

Kyrkogården är gräsbelagd, inga rygghäckar växer på kyrkogården. Vid enskilda gravvårdar växer spireor- och rosenbuskar. Vid kyrkans entré i söder och vid gravkoret växer tujabuskar.

Gångsystem

Från kyrkogårdens södra ingång löper en grusbelagd gång rakt i nord/sydlig riktning som via en trappa ansluter till kyrkans entré i söder. Centralt på kyrkogården korsas grusgången av en grusgång i öst/västlig riktning. Grusgångarna bildar på så sätt ett kors, som delar in kyrkogården i olika delar.

Gravvårdstyper

Gravläggningarna på Börrens kyrkogård är ifrån 1869 och fram tills idag. På kyrkogården finns några större gravplatser omgärdade med stenram eller smidesstaket. Dessa gravplatser är

belagda med grus. På kyrkogården finns också flera gravvårdar i form av kors. Materialet i dessa varierar från sten till trä, gjutjärn och smidesjärn. På kyrkogården finns även de något enklare gravvårdarna som ingått i den s k allmänna linjen. Man kan bitvis följa gravläggningarna från 1918 och några decennier framåt.

Gravkors i järn, område D.

Gravvård omgärdad av smidesstaket i område B.

Minneslund

Minneslunden ligger bakom gravkoret, den anlades under 1990-talet.

Minneslund från SVV.

Byggnader

En klockstapel med faluröd panelbeklädnad och spåntäckt huv byggdes 1726 på höjden vid kyrkans västra gavel. Klockorna är gjutna 1722 av G Meyer i Stockholm. En renovering genomfördes 1960-61 av Ture Jangvik avseende spånklädnad och ytterpanel.

Öster om kyrkan ligger ett gravkor byggt 1752 för att hysa assessorn och brukspatronen Gustav Adolf Forss och hans maka Vendela Rosenhielm på Börrums gård. Gravkoret har sprutputsade fasader avfärgade i vitt, gråputsad sockel och en kraftigt profilerad taklist. Det höga tälttaket försågs 1992 med svart, falsad, galvaniserad plåt. Porten är en stickbågig, panelklädd dubbeldörr. Mot norr finns ett smalt, spetsbågigt fönster med järnspröjs och mot öster och väster runda fönster. Golvet i gravkoret består av ett betonggol, innertaket är ett plant trätak med synliga bjälkar.

Klockstapel från Ö.

Gravkor från NV.

Övrigt

Bakom klockstapeln ligger ett stort antal undanställda gravvårdar.

Undanställda gravvårdar.

Undanställda gravvårdar i smidesjärn.

Kulturhistorisk bedömning

Börrums kyrka och kyrkogård med dess gravkor, klockstapel, mur och trädkrans är en väl sammanhållen miljö med mycket höga kulturhistoriska värden.

Platsen som Börrums kyrka står på, skänktes 1677 av ägarinnan av Börrums gård fru Vendela Rosenhjelm som begravningsplats. Att platsen användes som begravningsplats innan kyrkan kom till platsen visar den mängd av fynd som gjorts av likkistor och ben vid markarbeten inne i kyrka som byggdes 1718.

Av stort kulturhistoriskt- och miljöskapande värde för hela kyrkomiljön i Börrum är bland annat träden i trädkransen som visar på det parkideal som blev vanligt på landsortskyrkogårdarna framförallt under 1800-talet. De murade och dekorerade grindstolparna markerar ingången till kyrkans sydportal. Grusgångarna och murarna är väsentliga för att man skall kunna se kyrkogårdens utbredning och strukturerna mellan de olika områdena på kyrkogården.

Av mycket högt kulturhistoriskt- och miljöskapande värde för hela kyrkomiljön är bland annat klockstapeln i trä som byggdes 1726 och gravkoret. Klockstaplar av trä fanns fram till andra delen av 1700-talet på många av länets kyrkogårdar. Bland annat på grund av en kunglig förordning revs de flesta med tiden. Gravkoret byggdes 1752 för brukspatronen Gustav Adolf Forss och hans maka Vendela Rosenhielm på Börrums gård. Friliggande gravkor eller gravkor i direkt anslutning till kyrkan började huvudsakligen uppföras under andra halvan av 1600-talet, då framför allt prästerskapet bl a vände sig mot bruket av upphöjda gravhällar omgärdade av staket i gravrummet.

På kyrkogården är till viss del den äldre strukturen som uppstod senast under andra delen av 1800-talet väl bevarad. Den innebär att mer påkostade "köpegravar" förlades invid kyrkogårdsmuren och i kvarterens ytterkanter. Inne i kvarteren fanns de enklare linjegravarna. Systemet med linjegravar växte fram under slutet av 1700-talet. Det innebär att begravingarna skedde på linje vartefter dödsfallen skedde. Äkta makar eller andra familjemedlemmar begravdes inte bredvid varandra. Från början innebar systemet troligen inte någon direkt "statusskillnad" men under 1800-talet övergick det till att bli en gravläggning för dem som inte kunde eller ville betala för en gravplats.

På Börrums kyrkogård finns ett antal gravvårdar kvar från den så kallade allmänna linjen. Man kan bitvis följa gravläggningarna från 1918 och fram till 1950-talet. Det är värdefullt att man bitvis kan följa ordningen på gravläggningarna och att de enkelt utformade gravvårdarna finns kvar.

På Börrums kyrkogård står "köpegravarna" i ett område direkt söder om kyrkan. De omgärdade gravvårdarna visar på en gravutformning som var mycket vanlig på länets kyrkogårdar från mitten av 1800-talet och ca 100 år framåt. Gravstaket i järnsmide är en tidig form av omgärdning, medan stenramarna mestadels är från 1920-talet och framåt.

Enstaka gravvårdar har ett högt eller mycket högt kulturhistoriskt värde. Detta gäller bland annat de omgärdade gravvårdarna och gravvårdar utformade till kors av trä, sten eller järn. Titlar på gravvårdar kan säga en del om näringsliv och social struktur i en socken. På Börrums kyrkogård finns titlar såsom sjökaptenen, kronolänsmannen, lantbrukaren och kyrkovärden.

Källor:

Bogårdsmurar i Linköpings stift, Östergötlands län, inventering del 1-3, Grenberger Byggnadsrestaureringskontor 2004.
Broocman C F. Beskrifning öfver the i Östergötland..... . 1760.
Faksimilutgåva 1993.
Hansson, Hans-Erik m fl. Vård av gravstenar. Riksantikvarieämbetet. 2002.
Kulturhistorisk inventering av kyrkor och kyrkomiljöer utförd av Östergötlands länsmuseum 2003-
Kulturmiljövård 6/98. Riksantikvarieämbetet. Stockholm 1989.
Kyrkogårdens gröna kulturarv. Stad&Land. Movium/inst för landskapsplanering. Sveriges lantbruksuniversitet nr 103/1992.
Ridderstad A. Östergötlands beskrivning. Andra delen. Stockholm 1918.
Tham W. Beskrifning öfver Linköpings län. Förra delen Stockholm 1854. Andra delen Stockholm 1855.
Theorell A, Wästberg P, Hammarskiöld H (foto). Minnets stigar. En resa bland svenska kyrkogårdar. 2001.
Wadsjö H (red). Kyrkogårdskonst. Stockholm 1919.
Widegren PD. Försök till en ny beskrivning över Östergötland. Första bandet 1817. Andra bandet 1828. Faksimilutgåva 1993.
Östergötlands länsmuseums topografiska arkiv.

www.lantmateriet.se. Häradskarta från 1868-77
www.ostergotlandslansmuseum.se

EXEMPEL PÅ GRAVVÅRDAR MED KULTURHISTORISKT INTRESSE

Förklaring till exempellistan

Exempellistan är indelad i två delar. Den första delen som innehåller uppgifter om kyrkogård, kvarter, gravnummer, material, efternamn, hemvist och årtal är en identifikationsdel. Under den andra delen anges en kulturhistorisk notering med uppgift om titel, gravplats och gravvård. Dessutom noteras eventuella skador och andra anmärkningar.

Kvarter: anges endast i de fall då kyrkogården är indelad i kvarter.

Numrering: görs efter gravkartan. Ofta kan det vara svårt att exakt lokalisera gravnumret, då gravbredd kan variera och många gravnummer intill varandra saknar gravvård. I vissa fall står äldre gravvårdar utan gravnummer bland övriga gravar och då ges de t ex beteckningen ”onumr. S om 042”. Stenar som står undanställda och bedöms ha ett kulturhistoriskt värde ges nya nummer.

Material: Här anges vårdens material. Beteckningen ”granit” används utan närmare specifikation av olika typer. Stenens färg förkortas **sv** (svart), **gr** (grå), **r** (röd), **gr/r** (grå/röd) osv.

Efternamn: I allmänhet det första efternamnet som står på gravvården.

Hemvist: Det geografiska namn som står på gravvården. Det kan röra sig om bynamn, gårdsnamn eller namnet på en mindre fastighet. I undantagsfall är det namnet på en plats som inte ligger i socknen.

F:a årtal och **S:a årtal:** anger det tidigaste respektive senaste dödsåret som står på gravvården. Är det endast ett årtal angivet står det i F:a årtal.

Titel: Samtliga yrkestitlar samt hemmansägare, rusthållare m m. Dessa gravvårdar bedöms ha ett kulturhistoriskt intresse oavsett vårdens ålder.

Gravplats: Gravplatsen är omramad av stenram, häck, järnstaket eller kedja. Själva gravplatsen är i allmänhet täckt med grus men i vissa fall med gräs.

Gravvård: Speciella typer av gravvårdar som t ex gjutjärnskors, träkors, häll, sköld, ålderdomlig sten m m.

Skada: Notering om eventuell skada, t ex rost på en gjutjärnsvård eller på ett järnstaket, sprucken kalkstensvård o dyl. Här noteras även om det är ovanligt mycket lava på framför allt kalkstensvårdarna.

Anmärkning: Här noteras om gravvården har ett lokalhistoriskt eller personhistoriskt intresse eller andra anmärkningar– L1, P1, A1 osv. Detta hänvisar till korta notiser i slutet av exempellistan.

Börrums kyrkogård

Exempel på gravvårdar med kulturhistoriskt intresse är markerade med X.
 Gravvårdar med omgärdning är markerade med en fyrkant.

